

Р. Я. Пилипчук

Заньковецька Марія Костянтинівна

ЗАНЬКОВЕЦЬКА Марія Костянтинівна (дівооче – Адасовська, за чоловіком 1875–88 – Хлистова; 23. 07(04. 08). 1854, с. Заньки, нині Ніжин. р-ну Черніг. обл. – 04. 10. 1934, Київ) – актриса, співачка (мецо-сопрано). Походила з дворян. родини. Закін. приват. пансіонат С. Осовської (Чернігів, 1874). Брала участь 1874–75 у виставах аматор. гуртка в Ніжині під керівництвом І. Раковича (за участі учнів Ніжин. ліцею), де й виконала уперше роль Наталки у «Наталці Полтавці» І. Котляревського, зачаровуючи всіх чудовим, від природи поставленим і на той час уже сформов. мецо-сопрано. 1878–81 перебувала з чоловіком (офіцером рос. армії) у фортеці м. Бендери (нині Молдова), де брала участь в аматор. концертах та виставах. Тоді ж познайомилася з М. Тобілевичем (*М. Садовським*; була його цивіл. дружиною 1888–1909). У зв'язку з переведенням 1881 чоловіка до фортеці м. Свеаборг поблизу Гельсінгфорса (нині Гельсинкі) півтора року навч. співу у Гельсінгфор. філії С.-Петербур. консерваторії. 1882 отримала запрошення від М. Садовського до новоутвореної укр. трупи М. Кропивницького, де дебютувала під псевд. Заньковецька в ролі Наталки у прем'єр. виставі «Наталка Полтавка» І. Котляревського, вразивши глядачів природністю актор. гри та високим вокал. рівнем. У трупі М. Кропивницького З. працювала до 1883, тобто до утворення об'єднаної «Рос.-укр. трупи М. Старицького на чолі з М. Кропивницьким, М. Заньковецькою і М. Садовським». Згодом виступала в окремих трупах М. Кропивницького (1885–88, 1899–1900), М. Садовського (1888–98), І. Найді (1898) та М. Старицького (1898–99), в об'єдн. «Малорос. трупі М. Кропивницького під орудою П. Саксаганського і М. Садовського за участі М. Заньковецької» (1900–03), у трупах О. Сулова, Ф. Волика, Л. Квітки (1903–05), у Руському нар. театрі в Галичині (1905–06), у Трупі укр. артистів М. Садовського (1906–09; від 1907 – у Києві). 1909–15 керувала аматор. гуртками в м. Ніжин та м-ку Козелець (нині смт Черніг. обл.), періодично виступала в укр. антрепризах Ф. Рудикова, Л. Сабініна, Д. Гайдамаки, Б. Оршанова і В. Данченка, Є. Бораковського, Ф. Светлова, П. Прохоровича. На 1-му Всерос. з'їзді сценіч. діячів у Москві 1897 З. у своїй доповіді вимагала ліквідувати тяжкі й принизливі обмеження, яких зазнавав укр. театр у цар. Росії. 1910–12 разом з *П. Саксаганським* вживала, на жаль, безуспішних, заходів щодо створення «Укр. мист. театру» в Харкові. 1915–16 входила до складу «Товариства укр. акторів за участі М. Заньковецької та П. Саксаганського під орудою І. Мар'яненка», 1916–17 – «Товариства укр.

артистів при участі М. Заньковецької та П. Саксаганського». 1918 очолила в Ніжині «Укр. трупу під орудою М. Заньковецької». РМ Української Держави 14 травня 1918 надала З. постійну довічну пенсію. Восени 1918 З. увійшла до трупи реорганіз. з «Укр. нац. театру» Держ. нар. театру під керівництвом П. Саксаганського в Києві, де виступала до наступ. реорганізації театру рад. владою (березень 1922). У травні–червні 1922 працювала в утвореному внаслідок цієї реорганізації «Етногр. театрі ім. М. Заньковецької» під керівництвом П. Саксаганського. 15 грудня 1922 у приміщенні Троїц. нар. дому (Київ) вшановано 40-річчя сценіч. діяльності З., коли вона востаннє виступила на сцені в ролі Зіньки з 4-ї дії п'єси «Дві сім'ї» М. Кропивницького. 12 січня 1923 РНК УСРР надала З. звання нар. арт. УСРР, а також найменувала приміщення Троїц. нар. дому «Театром ім. М. Заньковецької», і відтоді театр. колектив, який працював у цьому приміщенні, назавжди зберіг це ім'я (нині Львів. укр. драм. театр ім. З.).

З. – актриса широкого творчого діапазону, найвидатніша драм. артистка в укр. театр. мистецтві 80-х рр. 19 ст. – поч. 20 ст. Сучасники сприймали З. як духовну дочку Т. Шевченка, яка продемонструвала душевну й морал. височінь укр. жінки. Мистецтво артистки було протестом проти насильства і приниження людини. Сучасники ставили З. поруч з найвідомішими європ. актрисами Е. Дузе (Італія), С. Бернар (Франція), М. Єрмоловою і В. Комісаржевською (Росія). З. як актриса відчувала драматизм свого часу, зокрема й власної творчості в тому, що виконувала вузьконац. репертуар з переважно сільс. тематикою, але сучасники оцінили великий творчий потенціал актриси, яка зуміла на матеріалі з укр. життя глибоко розкрити психол. проблеми тогочас. жіноцтва в усьому світі, сягнути висот у розвитку психол. театру. У тих п'єсах, які за своєю суттю були коміч. операми чи оперетами, З. виконувала ролі, в яких демонструвала високу вокал. майстерність. Створ. нею сценічні образи пройняті глибоким драматизмом та іскромет. комедійністю.

У складі різних труп гастролювала містами України, а також у С.-Петербурзі, Москві та ін. містах Центр. Росії, у Білорусі, Молдові, на Кавказі. 1960 в Києві створ. [Заньковецької М. Музей](#), 1964 у с. Заньки – [Заньковецької М. К. Заньківський меморіальний музей](#). У Києві встановлено надгробок на могилі актриси на Байковому кладовищі (1936, скульптор Ю. Білостоцький), статую в Маріїн. парку (1973, скульптор Г. Кальченко), пам'ятний знак на будинку музею (1989, скульптор В. Медведєв, арх. П. Купрій); у с. Заньки побл. музею – погруддя (1984, скульптор Ю. Станецький), у Ніжині – пам'ятник (1993, скульптор О. Скобликов). СТУ 1993 заснувала премію ім. З. Дослідниця Н. Бабанська упорядкувала «Листи Марії Заньковецької» // «Записки НТШ: Праці Театрознавчої комісії», Л., 2003, т. 245; 2007, т. 256.

Фотоілюстрації

Основні ролі

Уляна, Евжені («Сватання на Гончарівці», «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка), Галя («Назар Стодоля» Т. Шевченка), Хвеська («Кум-мірошник, або Сатана у бочці» Д. Дмитренка), Олена, Оксана, Пріська, Домаха, Зінька («Глитай, або ж Павук», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «По ревізії», «Зайдиголова», «Дві сім'ї» М. Кропивницького), Катря, Маруся, Аза, Лучицька, Проня («Не судилось», «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «Циганка Аза», «Талан», «За двома зайцями» М. Старицького), Тетяна, Харитина, Софія, Зося («Бондарівна», «Наймичка», «Безталанна», «Сава Чалий» І. Карпенка-Карого), Наталя («Лимерівна» Панаса Мирного), Наталя, Харита («Степовий гість», «На громадській роботі» Б. Грінченка), Зінька («Лісова квітка» Л. Яновської), Настя, Жіноча постать (уособлення України) і Митродора («Жага», «Гетьман Дорошенко» Л. Старицької-Черняхівської), Федора («В холодку» С. Васильченка); у переклад. репертуарі (від 1906) – Есфір («Уріель Акоста» К. Гуцкова), Йо («Загибель "Надії"» Г. Гейєрманса), Христина («Забавки» А. Шніцлера), Ягна («У липневу ніч» Б. Горчинського), Лія («Євреї» Є. Чирикова), Наталія Степанівна («Освідчення» А. Чехова); у кіно – Наталка («Наталка Полтавка» за І. Котляревським, 1910, реж. М. Садовський, кіноверсія Д. Сахненка), Мати («Остап Бандура», 1923, реж. В. Гардін).

Основні партії

Оксана («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемівського), Цвіркунка, Горпина («Чорноморці» (за Я. Кухаренком), «Майська ніч, або Утоплена» (за М. Гоголем) М. Старицького–М. Лисенка), Галина («Зальоти соцького Мусія» М. Кропивницького).

Рекомендована література

1. П-в А. Артистка малорусской труппы М. К. Заньковецкая: Краткий биограф. очерк. О., 1892;
2. Нечуй-Левицький І. М. Заньковецька, українська артистка // Зоря. 1893. № 10;
3. Марія Константиновна Заньковецкая // Корифеи укр. сцены. К., 1901;
4. Уманов-Каплуновский В. Два юбилея (М. К. Заньковецкая и А. П. Затыркевич-Карпинская) // Истор. вест. 1907. № 5;
5. Петлюра С. До ювілею М. Заньковецької // Україна. 1907. Кн. 11;
6. Дорошенко Д. Марія Заньковецька (До 25-літнього ювілею її сценіч. діяльності) // ЛНВ. 1908. Кн. 2;
7. На честь сорокалітньої праці М. К. Заньковецької: 1882–1922: 36. К., 1922;

8. Пулинець О. Матеріали про життя і творчість М. К. Заньковецької // Зап. Ніжин. ІНО. 1929. Кн. 9;
9. Рулін П. Марія Заньковецька. К., 1929;
10. Садовський М. Мої театральні згадки. К., 1930;
11. Саксаганський П. По шляху життя. К.; Х., 1935;
12. М. К. Заньковецька: Зб. К.; Х., 1937;
13. Борщаговський О., Йосипенко М. Шевченко і театр. К., 1941;
14. Тобілевич С. Корифеї українського театру: Портрети. Спогади. К., 1947;
15. Чаговець В. Марія Заньковецька. К., 1949;
16. Вінок спогадів про Марію Заньковецьку: Зб. К., 1950;
17. Мар'яненко І. Минуле українського театру. К., 1953;
18. Дурилін С. Марія Заньковецька. К., 1955 (рос. мовою – К., 1982); Ревуцький В. П'ять великих акторів української сцени. Париж, 1955;
19. Тобілевич С. Мої стежки і зустрічі. К., 1957;
20. Богомолець-Лазурська Н. Життя Марії Заньковецької. К., 1961;
21. Василько В. Микола Садовський та його театр. К., 1962;
22. Український драматичний театр. Т. 1. К., 1967;
23. Акторська майстерність корифеїв. К., 1973;
24. Пільгук І. Марія Заньковецька. К., 1978;
25. Корифеї українського театру. К., 1982;
26. Бобир О. Марія Заньковецька у колі діячів російської культури. К., 1984;
27. Марія Заньковецька як театральний та громадський діяч України: до 140-річчя від дня народж. // Література і культура Полісся. Ніжин, 1994. Вип. 5;
28. Пилипчук Р. Марія Заньковецька: Підсумки і перспективи вивчення життя і творчості // УТ. 1994. № 4;
29. Марія Заньковецька: Легенда укр. сцени. К., 1998;
30. Бабанська Н., Галабутська Г., Шев'якова К. Літопис життя і творчості Марії Заньковецької: 1854–1934 роки // Зап. НТШ; Пр. Театрознав. комісії. Л., 1999. Т. 237;
31. Талан. Життя і творчість М. Заньковецької: До 150-річчя від дня народж. К., 2004;
32. Хорунжий Ю. Садовський садить сад – з Марією і без... К., 2005.

Бібліографічний опис:

Заньковецька Марія Костянтинівна / Р. Я. Пилипчук // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-14895>

